

11. 13

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI

DR. GYÖRGY LAJOS

1930.

AZ ERDÉLYI MÚZEM-EGYESÜLET KIADÁSA

29. SZ.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története.

Írta :

Dr. Teleki Domokos gróf.

CLUJ-KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1931.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI

DR. GYÖRGY LAJOS

1930.

AZ ERDÉLYI MÚZEM-EGYESÜLET KIADÁSA

29. SZ.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története.

Irta :

Dr. Teleki Domokos gróf.

CLUJ-KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1931.

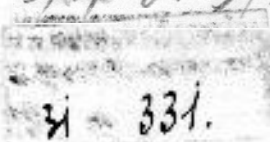
Különlengomat az
ERDÉLYI MÚZEUM
35. évfolyamának 10—12. számából.

*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. aug.
28—30-án rendezett marosvásárhelyi vándor-
gyűlésének második napján tartott előadás.*

Handwritten signature or initials.

Handwritten date: 11/21/29

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története.

Irta: Dr. Teleki Domokos gróf.

Azt hiszem, mulasztást követnénk el kedves vendégeinkkel szemben, ha nem hívnók fel figyelmüket városunk legnevezetesebb kultúr kincsére, a Teleki-könyvtárra, amely egyúttal az egész erdélyi magyarságnak egyik legértékesebb műzeális gyűjteménye.

A Teleki-théka, vagyis könyvtár, a Szent Miklós, — később dr. Gecse Dániel, — ma Ștefan cel Mare utcában a 14. sz. alatti sarokház jobb szárnyán van elhelyezve.

A helyiségről kedves, egykorú leírást olvashatunk Kazinczy Ferenc „Utazásai”-ban¹ 1816-ból, midőn itt járt, a következőkben: „Bémenetel ide az alsó sor’ folyosójáról esik. Ajtaja felett e’ szerény felírás: musis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki; az év’ megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba, ’ez mellett egy cabinet, az ör’ szükségéire, a’ kert felé. Az előszobából a’ bibliotheca’ hajójába van a’ bémenetel. Azt alul, felül, kar veszi körül mind a’ négy oldalai felé, ’s a’ felső karba balfelé viszen a’ grádics az ajtónál. A’ hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok’ erányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak, ’s így a’ hajó elég világot kap. A’ könyvek sárga réz drótból font ajtók megett állanak a’ karokban, hogy a’ könyvek’ czimeit látni lehessen, ’s a’ szép tolvajság megelőztessék. Az Építő-mester értelemmel ’s nagy szerencsével tette a’ rajzolatot.

Általellenben az ajtóval áll a’ nagy alkotó’ képe, a’ Szent-István’ nagy-kereszteseinek innepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Ilyen vala a’ szálas, vékony testü, barna haju ’s szemü Teleki egészen, ’s a’ festés egyesíté a’ szépséget a’ historiai hűséggel.”²

Valóban elfogódik a’ könyvtár látogatója, midőn a’ kis előszobából a’ hatalmas könyvtár-terembe belép. Mintha a’ XVIII. század legelején volnánk! Minden úgy van itt, mint száz évvel ezelőtt, a’ könyvtárat megalapító nagy kancellár, gróf Teleki Sámuel idejében; a’ terem klasszicizáló sima vonalaait nem zavarja semmi sem. A’ könyvek ma is ugyanazon elrendezésben vannak, mint a’ könyvtár alapításakor; a

¹ *Kazinczy Ferencz utazásai.* Budán. 1839. 202. 1.

² Tudományos gyűjtemény. 1817. VII. kötet. Kazinczy Ferencz cikke. 3. 1.

helyiségben levő könyvszekrények, az ablakok, ajtók, mind az eredetiek.

Dr. Erdélyi Pál, a kolozsvári egyetemi könyvtár volt igazgatója, mondta nekem egy alkalommal, hogy sok olyan könyvtárunk van, melyek több kötetből állanak, de a marosvásárhelyi Teleki-thékának az adja meg a különös értéket, hogy ez a maga egészében mutatja be egy XVIII. századbeli könyvkedvelő magyar főúr könyvtárát az egykorú elrendezésben.

Mielőtt a magyarság ezen közkincsének történetét ismertetném, röviden ki kell térnem a könyvtáralapító kancellár, gróf Teleki Sámuel ifjúságára is, hogy megérthessük ebből, milyen hatásoknak köszönhetjük könyvtár-alapítását.

Erre nézve igen kimerítő és becses adatokat találunk dr. Imre Sándor bevezetésében, melyet a kancellár „Uti naplójá”-hoz³ írt, s melyből az idő rövidsége miatt csak a következőket idézem: „Gróf Teleki Sámuel, gróf Teleki Sándor és Petki Nagy Zsuzsánna fia, 1739 november hó 17-én született Gernyeszegen, de kicsiny korától kezdve Czelnán, Alsó-Fehér megyében neveltetett, egy félreeső kis falucsakában.”

„Két-három éves korában, természetesen anyja fogja kezét, de már maga írja apjának Szebenbe: „Édes Apó, jöjjen haza, Samu alég várja.”

Az apát, akit Bod Péter „Magyar Athenás”-ának⁴ előszavában „különös kemény természetű ember”-nek nevez, meghatja kis fia levele; gyöngéden szól róla feleségéhez írt levelében, ajándékot küld neki, sőt „édes kedves fiam Sámuel” megszólítással levelet ír a harmadfél éves gyermeknek, melyet az élete fogytáig megőriz.

Teleki Sándornak sok kellemetlensége volt idősebb fiaival. Feleségének írja „... mikor és mint mehetek haza, Isten tudja, mert én nagyobb gyermekeim miatt olyan vagyok, mint a szárnyaszegett lud.”

Mellékes, vajjon igaza volt-e Teleki Sándornak gyermekei megítélésében, az a fő, hogy ő így látta saját helyzetét, s ebből fakad nagy szeretete legkisebb gyermeke iránt, „ki még nem okozott neki örömnél egyebet.”

Teleki Sámuel 9 éves korában elveszti anyját, 15 éves korában atyját. Ezzel sok ügyes-bajos vagyoni dolog szakad a vállára. Bizonyára az osztozkodás miatt volt sok baja.

Teleki Sámuel nevelése a „celnai kollégium”-ban — az akkori korának megfelelően — egyoldalú irányban történt; azokat a tudnivalókat tanulta, amelyeket klasszikai tanulmányoknak neveztek ugyan, de a latin nyelv tanulásán túl semmire sem terjedtek ki.

Tudatában volt ennek az ifjú és naplója elején a következőket írja: „Minekutánna pedig a szent Isten, ki mindazon méltatlanságaimban és bajoskodásaimban én velem volt, azok között annyira való csendességet engedett, hogy szándékomat és elmémet külső idegen orszá-

³ Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár uti naplója, 1759—1763. Sajtó alá rendezte ifj. Biás István. Marosvásárhely, 1908.

⁴ Bod Péter: *Magyar Athenás*. 1766.

goknak látásokra s azokban a tisztességes tudományokra fordíthatnám, kívánván mindazt az által kipótolni, valamit fennemlített viszontagságaim miatt tanulásomban elmulattam.“

1759 november hó 7-én indul útnak Sáromberkéről Kováts József, a későbbi nagyenyedi tanár urammal. Ezzel kezdődik naplója és 1763 november 17-ig, hazafelé utaztában Gödöllőre való érkezéséig tart.

Négy év alatt Baselben, Utrechtben, Leidenben, Párisban, Bécsben tartózkodott hosszabb ideig.

„Mikor Teleki Sámuel 1759-ben külföldre indult — saját állítása szerint — nem mindenki bízott abban, hogy tanulni menjen“, de hazatérése után más volt róla a vélemény. „Igen ritka kvalitású és nagyra született“ embernek mondták.

Midőn elindult útjára, a magyar nyelven kívül csak a latint bírta; midőn visszatér, németül és franciául is tud.

Arra az érdekes kérdésre, hogy mi kelthette fel az ifjú Teleki Sámuelben a könyv iránti szeretetet, dr. Imre idézett munkájában⁵ megadja a kimerítő választ. Tény az, hogy Teleki Sámuel már Baselben 1000 magyar forint ára könyvet szerez⁶ másfél év alatt, s midőn 4 évi külföldi tanulmányútja után hazafelé utazott, 1763 június 13-án feljegyzi naplójában,⁷ hogy 9 láda könyvet szállíttatott Baseltől Ulmba, 26¹/₂ mázsa súlyban.

Külföldi útjában kiváló tudósokkal ösmerkedik meg, s ezek közül a két Bernouilli testvérekkel, Clairaut-tal és la Condamine-nal folytatott levelezését Gulyás Károly könyvtárnok úr⁸ nyomtatásban is kiadta.

Első mátkájától, Bánffy Agnestről, erőszakkal elszakítottván, egy év multán, így ír naplójában:⁹ „Anno 1769. die 13-a Novembris Drágban magamnak örökös feleségül eljegyeztem és hit által is elköteleztem gróf iktári Bethlen Zsuzsánnámat, kivel való házassági szent szövetséget a menynek, földnek Ura áldja és szentelje meg!“

A köz-pályán gyorsan haladt előre, amint a felette tartott emlékbeszédében Bodola Sámuel székelyudvarhelyi professzor mondja:¹⁰ „Fél Századot töltött el a Haza szolgálatjában, egy esztendő és kevés hónapok hiján és négy Uralkodó Felségek. t. i. Mária Theresia, II-dik József, II-dik Leopold és a Haza mostani Atyja I-ső Ferencz Császár alatt különböző nagyobb és fényesebb hivatalok folytatásával, szolgált a maga Hazájának. — 1774-be Hazánk Nagyjai és Tisztviselői között, Nemes Küküllő vármegyének, Főispánnya volt — 1777-be az Erdélyi Nagy Fejedelemség Felséges Fő-Kormányzó Tanácsának valóságos Belső Tanácsosa — 1785-be Status Actualis Intimus Consiliarius — Magyar Országban Nemes Bihar-vármegyének Főispánnya, egyszersmind pedig a Felséges II-dik József Császár által felállított Igazgatás rendi szerént a Nagy Váradi Districtusnak Királyi Commissarius — 1787-be a

⁵ LXIV—LXVIII. l.

⁶ *Napló* 50 l.

⁷ *Napló* 107. l.

⁸ *Mathematikai és Physikai Lapok*. XXI.

⁹ *Napló*, 115. l.

¹⁰ *Halotti beszédek gr. Teleki Sámuel tiszteletére*. Kolozsváron. 1825. 255. l.

Magyar Országai és Erdélyi egyesült Felső Udvari Cancelláriának Vice Cancelláriusa — 1791-től fogva pedig élete végéig, mint a különvált Erdélyi Felső Udvari Cancelláriának Elöljárója. Így vivék és emelik az ő érdemei Cancellárius Gróf Teleki Sámuel a nagyobb-nagyobb hivatalokra.“

Gróf Teleki Sámuel kancellár könyvtár-alapítására nézve sok adatot találunk Gulyás Károly könyvtárnok két erre vonatkozó cikkében,¹¹ és ezért csak röviden foglalkozom vele. Csaknem 40 évet töltött Bécsben udvari szolgálatban s ezen idő alatt állandóan szaporítja könyveit. Ezeket annyira szereti, hogy — amint könyvtárnoka, Mihelyes Sámuel, naplójában¹² írja — könyvtárát „csak egy közfal ragasztja el a magyarországi udvari cancellárius hálózobájától“ és könyvtárának egyik kulcsát a cancellárius a következő szavakkal adta át első könyvtárnokának: „Fogja Mihelyes uram, ez a kulcs, már a catalogusokat elvégezvén, a könyveimnek rendbeszedését is bízom a kegyelmed since-ritására, és ahol megakad, szólítson meg bátran engem; ajánlom pedig a kegyelmed szorgalmatosságába azon kincsemet, melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen.“

Teleki nemcsak könyvgyűjtő, hanem tudós is lévén, maga szerkeszti bibliothékája catalogusát, mely négy kötetben 1796., 1800., 1811. és 1819. években három könyvkiadónál jelent meg.

Amint Gulyás Károly írja:¹³ „Hosszas, ötven esztendőre elnyúló udvari méltósága semmit nem változtatott Teleki gróf magyaros gondolkodásán. Megható ragaszkodással, magyar szívvel, magyar lélekkel és magyar szóval így ír Bécsből könyvei érdekében akkori könyvtárosának, Szász Józsefnek: „Bibliothékám sorsa nékem kiváltképen szívemen vagyon; viselje ezután is jó gondjokat könyveimnek, hogy károm ne legyen benne; portól, molytól, penészesedéstől, rongyosítástól, mocsoktól, szurkos kezeztől s a Flaccianus cultertől (olló) őrizze őket szorgalmasan!“ Aki így szerette könyveit, könyvei lelkén át hazáját, valóságos tragikus hőse lett könyvtáralapító gondolatának. Amikor ugyanis 1801-ben Bécsből az udvari cancelláriáról a szülőhelyéhez, Gernyeszeghez, és birtokaihoz közel fekvő Marosvásárhelyre szállíttatja le könyvtárát, talán meg se gondolta, hogy többet nem fogja simogatni annyi esztendei szorgos munkája árán szerzett könyveit. Öregkora már akkor nem engedte a bécs—marosvásárhelyi utazást; s csak két évtizeddel ezután hozták örök nyugvóhelyére, Sáromberkére, ezt a mély gondolkodású és nagy energiájú főurat.

1799-ben kezdte építtetni gróf Teleki Sámuel a marosvásárhelyi „könyvesházát“. Ebben az évben „tétetett le a fundamentum köve die 24 apr.; felépült pedig számtartó Herberth Mihály uram nyughatatlanságai alatt“.

¹¹ Pásztorház. 1925. V. 31. 236. l. — *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy 1929. 202. l.

¹² Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Ismerteti: ifj. Biás István. Marosvásárhelyt 1901.

¹³ Gulyás Károly, idézett helyen.

Ezek után áttérhetünk a Teleki-théka könyv-anyagának rövid ismertetésére.

Ha a könyvtárban csak körültekintünk, megállapíthatjuk, hogy milyen amatőrje volt a könyveknek a kancellár, és milyen „lelkes szeretettel gondozta, ismerte minden könyvét. Drága gyöngyszem betűivel írja rá a méltatást a becsesebbekre.”¹⁴ Csakis szép és hibátlan példányokat gyűjtött. Szerette a metszetekkel illusztrált díszműveket. Csaknem összes könyvei díszes bőrkötésbe vannak kötve; ezek között számos ú. n. „magyar” kötés is van.

Mihelyes 1794-ben¹⁵ ezt írja naplójában: „Ez a bibliothecája ő excellentiájának felkerült eddig is 60 ezer forintjánál többbe, a fáradságán kívül, melyet ő excellenciája éjjel-nappal nagy hivatalja mellett tett.”

A „Magyar Minerva” IV. évfolyamában, az 551. oldalon felsorolja a könyvtár nevezetességeit.

240 hungarika és 18 unikum van benne, 51 drb. ösnyomtatvány.

A könyvek száma több mint 40.000 kötet.

A könyvtár legértékesebb kincseit Gulyás Károly könyvtárnok ismertette az Urániában.¹⁶

Ezek után még röviden ismertetni óhajtom, hogy a Teleki-thékát méltányolta-e kellőképpen a magyar közvélemény.

A kancellár Bécsben 1822 augusztus 7-én hunyt el 83 éves korában és szeptember 9-én temettetett el Sáromerkén.

Az emlékezetére 1822-ben november 17-én Kolozsvárt, Nagy-Enyeden, Marosvásárhelyen, Udvarhelyen és Zilahon tartott halotti beszédekben¹⁷ a Teleki-thékáról így szólnak:

„az emberi Esméret minden ágaira tartozó Könyveknek, az a' megbecsülhetetlen drága Gyűjteménye; a' Tudománynak, a' világosodásnak az a' felséges Hajléka és dicsőséges Temploma, melyet Cancellarius Gróf Teleki Sámuel a' Hazai Mu'sáknak és a' Maradéknak, mint Örökséget, Maros Vásárhelyen, a' Szent Miklós utzában felszentelt, és által-adott; magára, és minden hasonlítás nélkül egy olyan Emlék, mely hathatósan szölli, és örökre fog szállani Szerzőjének mind nemes Lelkéről, és az Emberiség javára bölcsen használt életéről; mind pedig a' Tudományoknak minden nemeiben való jártasságáról, és a' könyvek becsét illető méjjen beható ítéletéről. Mert Könyv-Gyűjteményeket, a' könyvek' számára, darabjaira, s talán fényességre nézve-is, nagyobbakat a' két Magyar Hazában-is nem mondok, hogy nem találhatni; de ennél jobb választással egybeszedett, még a' Tudományok' virágzásával mások felett méltán dicsekedő Nemzetek' kebelében-is, vagy igen keveset, vagy talám egyet sem.”

Kazinczy Ferenc még elragadtatással szól a Teleki-thékáról, de amint Gulyás Károly levéltáros idézett cikkében¹⁸ megállapítja:

¹⁴ Gulyás Károly, idézett helyen.

¹⁵ Idézett helyen.

¹⁶ Uránia népszerű tudományos folyóirat. XIV. évf. 10. szám és XV. évf. 6—8. szám.

¹⁷ Idézett halotti beszédek. 186. l.

¹⁸ Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 202 l.

„Már 1822 óta egyre lanyhul az érdeklődés a könyvkincsek iránt és csak az 1840—1850-es években lendül neki újra a két Bólyai révén.

Bólyai Farkas 1853-ban így ír¹⁹ János fiának: „Látván a' minap, milyen messze tartod az írást, küldök egy oculárt próbára: ha jó, tartsd meg — a' Teleki (biblio)-thékában kedvesen lehet el-álmódni az alig kiállható kedvetlen életet, tsak a' belső szem előtt a' külső nyissa fel, péld. La Place Mécanique celeste(-je), melyet Gauss opus perfectissimumnak mond — 's több hasonlókban ezer évek' gyönyörű forrása van.”

„Gróf Mikó Imre az Erdélyi Történelmi Adatok 1855—1858-as kiadásait innen szerkesztette, Szabó Károly bibliografusunk 1850—1855-ben dolgozik itt.

Hanem az 1880-as évek óta csak mint kuriozumok gyűjteménye szerepel a könyvtár.”

A kancellár halála után lényeges gyarapodás nem történvén, „megszakadván a kapcsolat több, mint száz esztendeje a naponta haladó tudományossággal, többé nem veheti fel a versenyt az élő, folyton gyarapodó könyv-gyűjteményekkel.

Igy merevül meg könyv-múzeummá a Teleki-könyvtár.”

A múlt század végén mind jobban feledésbe ment és még a vásárhelyiek sem tudják, milyen kultúrkinccsel rendelkeznek.

Dózsa Dániel, báró Apor Károlynak, a „Kemény Zsigmond-társaság” elnökének, 1880-ban írt levelében, panaszolja,²⁰ hogy „a vásárhelyi könyvtárban napokon, heteken, hónapokon át egy élő teremtés meg nem fordul.”

„Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben”²¹ című több kötetes munka és a Pallas nagy lexikona²² alig 15 sort szentelnek neki.

*

Ezek után áttértek a Teleki-könyvtárral összefüggő legérdekesebb kérdésre — amely kérdéssel eddig a nyilvánosság előtt senki sem foglalkozott — a gróf Teleki-könyvtár-alapítvány jogi természetére.

A könyvtár alapítója, gróf Teleki Sámuel kancellár, legkedvesebb kincsére, könyvtárára nézve végakarátát 1800 október 10-én Várad-Olasziban kelt végrendeletében és ehhez 1811 november 14-én Bécsben fűzött codicillusában fektette le, melyeknek a könyvtárra vonatkozó pontjai²³ a következők:

A testamentumban:

„1-o. Ifjúságomtól fogva nagy költséggel, szorgalmatossággal és fáradsággal szerzett, és ez után is, a míg élek, Isten segedelmével szerzendő könyveimet, ezekhez kötvén boldogult kedves Feleségemnek Magyar-Könyv-Gyűjteményit is, maga Kivánsága és Rendelése szerint, Mineralogica Collectiommal hagyom és legálom, mint Házam- és

¹⁹ *Bólyai Farkas és Bólyai János geometriai vizsgálatai*. Kiadta Stäckel Pál, magyarra fordította Rados Ignác. Budapest. 1914. 171. l.

²⁰ *Erdélyi Figyelő*. 1880. 55. l.

²¹ VII. kötet. 294. l.

²² XVI. kötet. 47. l.

²³ Az erdélyi református egyházkerület levéltárában.

Familiámbeli — örökös — Fidei Comissumot, Maradékimnak és Successoraimnak gondviselések és jótállások alatt, a Tudományoknak Nemzetemben s Hazámban elő-mozdittásokra; kötelességekben tévén Maradékimnak és Successoraimnak: hogy azokat, és azoknak editioit Szám és Catalogusok szerint, nevezett M. Vásárhelyi Házamnál a végre készített épületemben, az én Nevem alatt tárcsák, jó gondviseléssel conserválják, azokból soha egyetis el- ne idegenítsenek, el- ne adjanak, azokat egy-más között is el- ne osszák. Hanem e végre: 1-mo Maradékim közül mindenkor praeferenter az öregebbik fiu, aki ha arra alkalmas nem lenne, annak Tutora és Curatora, vagy az utánna Aetassára nézve következő fiu, légyen ezen Fidei Comissumnak Conservatora és Gondviselője; a fiu ágnak defectusával pedig, (melytől az Isten örizzen) az Erdélyi Reformatum Fő Consistorium, Teleki fiuág Familiámnak meg-egyezésével, válaszszon mindenkor, elsőben is Leány ágon levő fiu Maradékim közül, ezeknek is pedig defectusokkal, (melytől az Isten örizzen) a Teleki fiu Ágban élő Atyámfiaik közül, a kit arra legalkalmasabbnak és érdemesebbnak ítél, és rendeljen ezen Fidei Comissumnak Administratort és Curatort, számadásnak, és jótállásnak terhe, és a maga Superinspectioja alatt.

2-do. Az, a kire ezen Rendelésem szerint száll a Fidei Comissariusság, birja mindenkor, és használja, a meg nevezett M. Vásárhelyi egész Házamot, kerteivel együtt, oly kötelességgel, hogy tartozzék minden Épületeket, Szobákat és kerteket a Bibliothecával együtt ép Statushban conserválni, ugy pedig, hogy ha azokban, gondviseletlensége vagy fösვნýsége miatt valami kár és deterioratio esnék, azt tartozzék, és Maradékai is tartozzanak magok költségekkel resarcialni, reparalni és redintegralni.

3-tio. Annak, a ki feljebb irt Rendelésem szerint következik, vagy választatik Curatornak, legyen jussa, és kötelessége a Fidei Comissumnak Státussára mellőslég vigyázni, az Épületeket, és könyveket meg vizsgálni, és minden Esztendőben egyszer Caniculának idején, a Supremum Reformatum Consistoriumtól kirendelendő két érdemes professoroknak, mint Tanubizonyságoknak jelen-létekben, a Catalogusok és editiok szerint számba venni.

4-to. Minden héten három napokon, dél-előtt, és dél-után, három, három óráig nyitva legyen a Bibliotheca, és Olvasószoba az Olvasóknak; a Bibliothecariusnak jelen-létében.

5-to. Az Olvasásra kikért könyvek, a Bibliotheca Catalogussában kinyomtatott Törvények szerint, Recepisse mellett adattassanak ki, és az Olvasó-szobában, azon törvények szerint használtassanak, ott jó securitas alatt tartassanak, és ismét minden hiba és kár nélkül reponáltassanak a Bibliothecarius által; onnét pedig egy könyvet is ki-adni, vagy ki-vinni, soha senkinek is szabad ne légyen, az én töllem származott kétágon levő fiu Successoraimon kívül, a kiknek tudni-illik meg engedtetik, hogy a szükséges könyveket, bizonyos időig, Recepisse mellett, erga restitutionem, magok házokhoz is el-vihessék, de másoknak ki-ne adják, hanem hiba nélkül reponáltassák. Minden ember pedig, személyi válogatás nélkül, a kiadott Törvényekhez tarcsa magát, és az

Olvasásra ki-vett könyvekért jót-állani, és az el-károsodottakért, hasonló könyvet, ugyanazon Editioból tartozik venni a Bibliothecának reintegratiojára.

6-to. A Fidei Comissumnak Curatora tareson szüntelen egy biztos, és jó Bibliothecariust, a ki Tudományára, erkölcsire, és hűségire nézve, azon kötelességre alkalmas legyen, és hittel is obligálja magát, a töllem ki-adott Törvények szerint, a reá bizott Bibliothecának, maga integritásában conservatiojára és gondviselésire. Ennek pedig szabad szállása legyen a Bibliotheca és Olvasó-szoba között, a végre rendelt Szobákban, esztendőnként Három-Száz-Hatvan Magyar forint, Negyven Veder Bor, Negyven Véka Buza, és Hat Öl tüzi-fa fizetéssel; ...

A Bibliothecarius mellé fogadjon, és tareson a Curator mindenkor, egy hiteles Scriptort is, a ki a szükséges irásokban, s a Bibliothecának jó rendben tartásában, segítségül legyen, Száz-negyven Magyarforint fizetéssel; és egy hiv szolgát, a Bibliothecának s Olvasó-Szobának takarítására, a könyveknek tisztogatására, s helybe-rakásokra Száz Magyar forint fizetéssel; mindeniket a hűsége, s maga kötelességire meg is esketvén.

7-mo. Ezen personális-Statusnak fizetését angariánként, vagy hónapoként fogyasztkozás nélkül adja-ki a Fidei Commissarius; mely végre, pro stabili fundo rendelem és legálom, a Fidei Comissumhoz kötve, M. Vásárhelyen a Piaczon egy-más mellett levő Két Házainat, a rajtok fekvő épületekkel s minden Beneficiumaival, jövedelmeivel együtt, a mi a fizetésektől, a Vendég-fogadónak szükséges Conservatiojára teendő költségtől meg-marad, esztendőnként fordítsa (a Fidei Commissarius) könyves Gyűjteményemnek tökéletesítésére, és hasznos ujj könyvekkel szaporítására. Abban a Casusban pedig, ha a Vendég-fogadó tűz vagy egyéb Szerencsétlenség által deteriorálttának, tartozzék a Fidei Commissarius azt maga költségivel is helyre-állítani, és azalattis a Bibliotheca Personaléja a maga erszényiből fogyasztkozás nélkül fizetni; annakutánna a maga költségeit a Vendég-fogadónak jövedelmiből kifoghatván. Kérem erre nézve is az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot: légyen különös gondja, hogy ezen Rendelésem teljesíttessék, és e szerint, az egész Publicumra tartozó hasznos Institutumom fenn állhasson.

A codicillusban:

1mo. Maros Vásárhelyen a Bibliothecának Conservatiojára és szaporítására állandó fundusul rendelt Házamhoz és Piaczi-Vendég-fogadómhoz kötöm, és hagyom, mint Fidei Comissumot el-idegeníthetetlenül nevezett Városban, és ennek határában acquirált több fundusokat is, Szántóföldeimmel és szőlős-gyümölcsös-veteményes-kerteimmel, s Réteimmel együtt a végre: 1-mo hogy ezeknek Jövedelmekből a Bibliothecamhoz tartozó Status-personálisnak fizetése a szükségekhez képest neveltsessék. 2-do. Könyves- és Köves-Gyűjteményem continualtassék, szaporíttassék és ezeknek Conservatiojokra többségekhez képest, az Épületes jövedőben ujj hozzá-toldással tágosíttassék. 3-tio. minden Épületeim jó Státusban conserváltassanak. 4-to. azon könyveknek, Catalogussok, melyekkel a Bibliothecám szaporíttatik s nevekedik, nyom-

tattassék ki Supplementumul, a már Három Turnusokban ki-adott Catalogusomhoz; hogy a Publicum tudhassa a Bibliothecamnak állapotját; hozzá adván azon könyveket is, a melyeket ennek utánna még szerzhettek. Mind ezeket pedig kötelességiben teszem a Bibliothecam Curatorának.

A Codicillus megírásával egyidejűleg a kancellár az Erdélyi Reformatus Fő Consistoriumhoz a következő átiratot intézi:

„Méltóságos Reformatus Fő Consistorium!

Minekutánna életemnek nagyobb és legszebb részit Királyomnak s Hazámnak hiv szolgálatjokban, terhes időkben, sok változások és kedvetlen viszontagságok között eltöltöttem, Isten jóvoltából már az emberi hosszabb életnek határához közelítvén, holtam utánra Házamat elrendeltem és az Istennek áldásából szerzett földi javaimról és Rendeléseimet megtettem. rész-szerint N. Várad Olasziban 1800-dik Esztendőben Octobernek 10-dik napján készült Testamentumomban, rész-szerint e mai napon ahoz ragasztott Codicilusomban; minthogy pedig ezekben foglalt s tulajdon keresményemből hagyott Pium Legatumaimra, és Köz-használásra nagy költséggel, sok fáradsággal szerzett Bibliothecamra nézve az erdélyi mlgos Reformatum Fő Consistoriumnak Superattentioját szükségesnek ítéltém, az iránt is akaratomat felelyebb említett Testamentumomban s Codicillusomban kinyilatkoztattam. Bizván azért a Mlgos Fő Consistoriumnak a közjóhoz való buzgóságában, említett Pium Legatumaimra, s Bibliothecamra nézve kinyilatkoztatott utolsó akaratomnak mindenekben tökéletes teljesítésit, és ahoz képest jó-végekre célzó Institutumaimnak állandó pártfogásokat, fenntartásokat, az erdélyi Reformatum Mlgos Fő Consistoriumnak atyafiságosan ajánlom, és szívére kötöm. Mely végre azok iránt tett rendeléseimet említett Testamentumomból és Codicillusomból különösen is ide leírván, a Mlgos Fő Consistoriummal közlöm a következőkben:“

A rendelések közlése után így folytatja:

„Kérem az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot Atyafiságosan és bizodalmason: hogy valamint a közhasználásra rendelt Bibliothecamnak Institutumára nézve, úgy szintén a feljebb irt Pium Legatumokra nézve is Superattentióval legyen, és azok iránt kinyilatkoztatott utolsó-akaratomat minden részben teljesítse.

Ezen Codicillusomban meg-irt Rendeléseimnek telyesítésekre-is kötelezem utoljára Gyermekeimet, a Testamentumomnak végén feltett Conditio alatt, hogy tudni-illik az, aki közülök ezen Rendeléseimet által hágná, vagy bontogatni kívánná semminemű Acquisitumomban ne részesüljön. Fenn hagyom pedig magamnak továbbra is: hogy ezen Rendeléseimben a környül-állásokhoz képest szükséges változásokat tettzésem szerint tehessek. Irtam Bécsben Novembernek 14-dik napján 1811-dik esztendőben.

G. Teleki Sámuel.“

Tehát a fentiekből kétségkívül megállapítható, hogy a kancellár jogi személyt akart alapítani. Sajnos a leszármazói, akik egyúttal a

könyvtár kúrátorai is, más véleményen voltak. A könyvtárat olyan *kizárólagos tulajdonuknak tekintették, amihez beleszólási joga senki-nek sincs.*²⁴ Ezért állandó viszályban vannak a fő consistoriummal, mert az gyakorolni akarta az ellenőrzési jogát, amit a kúrátorok meg-
hiúsítottak.

Orbán Balázs a *Székelvöld Leírása* című könyvének 1870-ben meg-
jelent IV. kötetében olvassuk, hogy „a könyvtár alapja áll a piacon
levő azon nagy kétemeletes házból, melyben az Apollo-terem is van,
egy másik kőház és két kisebb faházból, 19 hold 380 négyszög öl szántó,
34 hold 48 négyszög öl kaszálóból“ és így, ha a kancellár „utódai elég
kegyeletesek lesznek azt a megrendelt mérvben gyarapítani és fejlesz-
teni, egy oly nagyszerű könyvtárrá fogja magát kinőni, minő kevés
lesz honunkban, s ha talán eddig az nem is gyarapodott a kívánt s ala-
pítója által elrendelt arányban, fel kell tennünk a főconsistoriumról,
mint ez intézkedések főfelvigyázójául rendelt erkölcsi testületről, hogy
a jövőben rá fogja az utódokat köteleességük teljesítésére szorítani, mert
hol nemzeti vagyonról van szó, ott elnézésnek helye nem lehet.“

Orbán Balázs a képviselőházban 1874 március 24-én egy szokat-
lanul erős hangú interpellációt intéz Trefort akkori kultuszminiszter-
hez, melyre az akkori kúrátor époly hangon válaszol.²⁵ A miniszter vá-
lasza elmaradt.

Minthogy a kancellár fiának, gróf Teleki Ferencnek, 1861 decem-
ber 11-én bekövetkezett halálakor a Teleki-könyvtár-alapnak tulajdo-
nát képező ingatlanok — minden korlátozás nélkül — fiára telekköny-
veztettek, kénytelen az Igazgatótanács, mint a Főconsistorium jogutóda
— számtalan békés kísérlet után — telekkönyvi kiigazítás iránt pert
indítani.

A pert több mint 10 évi húza-vona után végre a kúria — 949—
1885. P. számú ítélettel — fejezte be. Ezen ítélet elutasítja az Igazgató-
tanács azon kérését, hogy a könyvtár ingatlanai a gróf Teleki Sámuel
könyvtára jogi személy tulajdonául telekkönyveztesse, ellenben
elrendeli, hogy a telekkönyvben a „B“-lapra a következő korlátozás je-
gyeztessék fel: „A Curia 1885 június 9-én 949. sz. a. kelt ítélete alap-
ján a tulajdonjog korlátozása gr. Teleki Sámuelnek 1811 november
14-én kelt alapító-levele értelmében a marosvásárhelyi gr. Teleki Sá-
muel-könyvtár fenntartása és szaporítása céljából bejegyeztetik.“ Az
ítélet indokolásában megállapítja a Kúria, hogy „Az alapító intézke-
dései nemcsak utódainak tulajdonjogát, hanem azt is kétségtelenné te-
szik, hogy szándéka nem irányult a könyvtár-alapítványnak jogi sze-
mélyé váló alakítására. Miután azonban a tárgyalás folytán felmu-
tatott A) és 1. sz. alatti okiratokból kitűnik, hogy a kérdésbeli ingat-
lanok jövedelmei a könyvtári alapítvány fenntartására és szaporítására
rendeltettek, önként következik, hogy habár a tulajdonjog iránti kere-

²⁴ Budapesti Hirlap 1912. november 17-iki számában: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár ügye.*

²⁵ Egy íves nyomtatvány. Ny. Imreh S. a ref. főtan. bet. M. Vásár-
helyt, 1874.

setnek helyt adni nem lehetett, mégis a kereset tárgyaira vonatkozó tulajdonjognak érintett korlátozása az A) alatti alapítvány értelmében a telekkönyv B) lapján kitüntetendők.

Az ingatlanok jóvedelméből ezen ítélet meghozatala után sem szaporítottatott a könyvtár és a kúrátor továbbra is megíúsítja az Igazgatótanács ellenőrzési jogát s 1911-ben felhívja az Igazgatótanácsot, hogy a fenti ítéletben a Teleki-könyvtár ingatlanaira elrendelt tulajdonjogi korlátozás törlésére engedélyt adjon.

Időközben Marosvásárhely városa több mint egy fél millió aranykoronán megvette a théka egyik ingatlanát, de a telekkönyvben feljegyzett korlátozás miatt a jogügylet nem volt lebonyolítható.

Erre az akkori kúrátor, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. — 1913 december hó 5-ik napján — közjegyzői okiratba foglalt alapító oklevéllel új jogi személyt létesít a thekából „Gróf Teleki Sámuel volt erdélyi kancellár és dedúnokája, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. gróf Teleki-könyvtár alapítványa” néven.

Ezen második alapító-levélnak az elsőtől (a kancellárétól) lényegesen eltérő, főbb intézkedései a következők:

„Az alapítvány *vagyona* a mintegy 60—70.000 kötetből álló könyvgyűjteményen kívül csak a jelenlegi kétszárnyú théka főépület, a két szárny közötti udvar és a thekárius kertje, valamint 500.000 korona készpénz.

Az Igazgatótanácsnak *ellenőrzési joga* megszűnik és a „marosvásárhelyi 859.368. és 621. számú telekjegyzőkönyvekbeli összes ingatlanokról ama tulajdoni korlátozás, mely a gróf Teleki Sámuel-könyvtár fenntartása és szaporítása céljából jegyeztetett be, jelen alapító-levél jóváhagyásától számított tizenöt nap alatt, az alapítvány által törlendő.”

A marosvásárhelyi kir. törvényszék 531—1914. tkvi. sz. végzésével elrendeli a törlést, ami lehetővé tette az ingatlanok eladását.

A jogi személyekre vonatkozó és ma érvényben levő törvény alapján a marosvásárhelyi törvényszék — 1925 január 17-én 2624 (4)—1924. számú végzésében — elrendeli a Teleki-könyvtár-alapítványnak a jogi személyek lajstromába való bejegyzését.

Ezzel elérkeztem a Teleki-könyvtár történetével a mai napig és azon óhajjal fejezem be szavaimat, adja az Isten, hogy az erdélyi magyarság ezen műzeális kincse úgy kezeljessék, hogy az a könyvtár nagynevű alapítója, gróf Teleki Sámuel, tradícióinak megfelelően.

•

Azoknak a cikkeknek és munkáknak jegyzéke, melyek a fentebb idézett (és azokban idézett) műveken kívül a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárra és alapítójára vonatkoznak:

Alexandri Kovásznai Carmina exequialia. Trajecti Batavorum. 1782. Dedicatio.

Philosoficum Tentamen. Autore Samuele W. Tsernatoni. Viennae. 1791. Dedicatio.

Tudományos gyűjtemény. 1822. VIII. kötet. 125. l.

Felső Magyar-Országi Minerva. 1831. 571. l. *Erdélyi Levelek*, írta Kazinczy Ferencz.

Magyar Sajtó. 1857. május 8—9.

- Marosvásárhely Sz. K. Várossa leírása.* Benkő Károly. 1862. Kézirat. Eredetije a város levéltárában. 24. l.
- Kövári László: *Erdély építészeti emlékei.* Kolozsvártt. 1866. 307. l.
- Arch. Ért. 1870. II. kötet. 33. l.
- Figyelő. Szerkeszti Abafi Lajos. Budapest. VI. kötet. 1879. 195 l. Jakab Elek: *A Teleki-könyvtár és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-társaság.* Erdélyi Figyelő. A „Kemény Zsigmond Társaság” közlönye. Szerkeszti és kiadja: dr. Tolnai Lajos. Marosvásárhelyt. I. évf. 1879. Mutatványszám és 1—7. sz. (Több nem jelent meg.) Mutatványszám 16. l. — 7. sz. borítéklapján. — 11. sz. 88. l. — II. évf. 1880. 1—25. sz. (Több nem jelent meg.) 6. sz. 48. l. — 15. és 22. sz. borítéklapján.
- Dr. Hankó Vilmos: *Székelyföld,* Budapest. 1896. 322. l.
- Konez József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története.* Marosvásárhely, 1896.
- Székely Ellenzék 1907. március 15-iki számában Ifj. Biás István: *Osztók kegyelem.*
- Maros-Vásárhelyi lexikon. Szerkesztette Szentgyörgyi Dénes. Marosvásárhely. 1912.
- Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a „Teleki-théka” ügyében.* Szám: 4770—1912. Kolozsvár. Stief J.
- Református Szemle. Kolozsvár. 1916. 20. sz.
- Magyar Tudós Társaság évkönyvei. VII. k. 106. l.

